

ה. בין הנביא לבין הסוסים ורכב האש הסוכבים אותו

יח וַיֵּרְדוּ אֵלָיו, וַיִּתְפַּלֵּל אֱלִישֶׁעַ אֶל ה' וַיֹּאמֶר:
הֲכֵן נָא אֶת הַגּוֹי הַזֶּה בְּסַנְגָּרִים
וַיִּכְּסוּ בְּסַנְגָּרִים כְּדָבָר אֱלִישֶׁעַ.

מיהו הנושא של המשפט הקצר הפותח את פסוק יח "וַיֵּרְדוּ אֵלָיו"?
כך מפרש רלב"ג את ראש פסוקנו:

"וירדו אליו ויתפלל אלישע" - רוצה לומר, כי בעת שהיו יורדים אל
אלישע לתופשו, התפלל אלישע אל ה' שיִכֶּה אותם בסנוורים, בדרך שלא
יראו היטב...

ובכן, היורדים אל אלישע הם חיילי ארם הבאים לתפסו. בדרך זו פירשו את פסוקנו
אף ר"י אברבנאל ובעל המצודות.¹ אולם פירוש זה, הנראה כמוסכם, קשה: מִנֵּין יֵרְדוּ
הארמים אל אלישע? אלישע מצוי בעיר דותן המזוהה בוודאות רבה עם תל דותן, ותל
זה מתנשא כשישים מטר מעל לעמק דותן שלמרגלותיו.² הארמים הקיפו את העיר
(פסוק יד), ואם כן, מקומם למרגלות התל שעליו היא שוכנת. על כן, הארמים אינם
יכולים אלא לעלות אל אלישע!³ ועוד: דותן היא עיר מוקפת חומה,⁴ כיצד אפוא יכלו
הארמים לעלות כך בפשטות אל אלישע?
שאלה נוספת המתעוררת כאן, אף שאינה נוגעת במישרין לפירושו של פסוקנו, אלא
לפסוק הקודם, היא מה הועילו סוף סוף אותם סוסי אש ורכב אש שנתגלו לעיני נערו
של אלישע? הנה תשובתו הדחוקה של רלב"ג לשאלה זו:⁵

1. הנה לשון בעל המצודות: "וַיֵּרְדוּ - הארמים ירדו אל אלישע". על פירושו של ר"י אברבנאל
נדון בהערה 3. יש לציין שאף בוולגטה פירשו כך את פסוקנו. נאמר שם (בתרגום חוזר
לעברית): "וירדו אליו האויבים".
2. על פי אנציקלופדיה לחפירות ארכאולוגיות בארץ ישראל, ערך 'דתן'.
3. ר"י אברבנאל פותר שאלה זו באמרו: "והנה הנביא יצא מהעיר, וירדו עבדי מלך ארם אליו".
אף לו נפרש כדבריו, הרי ביצאו מן העיר אלישע וחיילי ארם מצויים בגובה אחד, ולא היה
הכתוב צריך להשתמש בפועל "וַיֵּרְדוּ" אלא בפועל 'ויעלו' (במשמעות התקפה) או בפועל
אחר. מלבד זאת, אין הקורא אמור להשלים בדמיונו את יציאת אלישע מן העיר לפני פסוק
יח, אלא רק בקראו את פסוק יט: "וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֱלִישֶׁעַ...". רק מילים אלו מעלות על דעתו
של הקורא שלשם אמירת דבריו היה על אלישע לצאת מן העיר.
4. חומותיה נמצאו בחפירות שנערכו בתל, ואף שחומתה כנענית היא, סבורים החופרים כי
תושבי העיר הישראלים הוסיפו להשתמש בחומה הכנענית (ראה הערה 2).
5. תשובה זו הועתקה על ידי ר"י אברבנאל, ובעל המצודות הביאה בקיצור.

"סוסים ורכב אש סביבת אלישע" - הנה אף על פי שלא נעזר אלישע בהם, היה תועלת בהראותם לנערו לשמרו מהפחד, כדי שלא יצעק מפני הפחד, ויהיה זה סיבה שיפחדו בני העיר כולם, ויעזור פחדם אל מה שהיו רוצים (- הארמים) לעשות, כי אז יכירו כי אלישע שם.

ובכן, לא לסייע סיוע פעיל באו סוסי האש ורכב האש, אלא למנוע נזק אפשרי שיגרם לאלישע מחמת צעקת נערו המפחד. אלא ששחזור הנזק האפשרי הזה אינו כל כך ברור בדברי רלב"ג: לכאורה הרי הארמים ידעו כי אלישע בדותן, ואף אם אין הדבר ודאי להם (כדברי רלב"ג עצמו בהמשך), כיצד יכירו הארמים כי אלישע בעיר מחמת פחדם של אנשי העיר?

נציע כאן פירוש שונה לפסוק יח שיפתור את כל הקושיות הללו. נושא של המשפט "וַיֵּרְדוּ אֵלָיו" אינו הארמים, אלא סוסי האש ורכב האש הנזכרים בסוף הפסוק הקודם. הללו הרי נתגלו כשהם ממלאים את ההר, כלומר את התל שעליו מצויה העיר דותן.⁶ על כן ממשיך פסוק יח ואומר, כי הללו שהיו בגובה ההר, מעל למקום עמידתו של אלישע (שעמד במדרון העיר, סמוך יותר לחומתה) ירדו אליו.⁷ בכך נפתרו בפשטות הקושיות הראשונות שהקשינו על הפירוש האחר לפסוקנו. אולם עדיין לא פתרנו את השאלה הנוספת: מה היה תפקידם של סוסי האש ורכב האש בהצלתו של אלישע? שאלה זו מתחזקת עוד יותר דווקא על פי הפירוש שהצענו, שכן לשם מה ירדו הללו אל אלישע?⁸

6. פירושו אינו כפירוש רד"ק לפסוק יז. רד"ק מקשה שם: "סביבת אלישע - והלא אלישע בעיר היה, והסוסים והרכב אש חוץ לעיר, בהר!". שאלת רד"ק נובעת מאי-הכרתו את העובדות הגיאוגרפיות שעמדנו עליהן לעיל. שאלתו עצמה היא הוכחה לדברינו: היות סוסי האש ורכב האש "סביבת אלישע" מוכיחה שההר שעליו מדובר, שנתמלא בסוסי אש ורכב אש, הוא תל דותן. תשובתו של רד"ק לשאלתו דחוקה ביותר: "אלא נראה לו לנער כן, שהיו סביבות אלישע (- אף על פי שבאמת היו מחוץ לעיר), והראה לו האל כן לחזק ליבו שלא יפחד". לדברינו, צריך לומר, שאלישע עמד במדרון ההר שעליו יושבת העיר דותן, ואילו סוסי האש ורכב האש מילאו את ההר מפסגתו ועד לחומות העיר שבשוליים הנמוכים של ההר. לפיכך היה אלישע מוקף בהם, ואותם שהיו מעליו 'ירדו אליו'.

7. אפשר לפרש מדוע 'ירדו' אליו סוסי האש ורכב האש בשתי דרכים נוספות על מה שכתבנו בהערה הקודמת: א. הללו, אף שהיו "סביבת אלישע", היו בגובה האוויר מעליו (שהרי מלאכים הם), ועתה הם יורדים לגובה הארץ שבו מצוי אלישע. ב. אם נשלים את יציאתו של אלישע מן העיר אל הארמים בסוף פסוק יז (ולא בסוף פסוק יח, כמקובל), ירדו הללו אל אלישע שכבר ירד מן העיר.

8. שאלה נוספת יש לשאול על הפירוש שהצענו: האם פירוש זה יכול להתאים לחלוקת הפסוקים במקומנו? לפי הפירוש המוצע היו צריכות להיות המילים "וַיֵּרְדוּ אֵלָיו" בסימונו של פסוק יז, העוסק בהתגלותם של סוסי האש ורכב האש, אולם בראש פסוק יח הן נראות בלתי שייכות. הרי פסוק זה עוסק בעניין אחר! התשובה שנענה להלן תענה אף על שאלה זו.

נראה, כי התשובה על כך היא שהכאת הארמים בסנוורים נעשתה על ידי אותם סוסי האש ורכב האש. הללו היו מלאכי ההצלה של אלישע והם שמילאו שליחות זאת. ירידתם אל אלישע מראש ההר מהווה ביטוי לנכונותם לעמוד לרשותו, מזומנים לעשות למענו מה שיצטוו. לאחר ירידה זו מתפלל אלישע אל ה' שיִּכֶּה את הארמים בסנוורים, וה' נענה לו, ובאמצעות סוסי האש ורכב האש הוא מקיים את משאלתו של אלישע. אותה 'אש' שממנה מורכבים אמצעי ההגנה האלוהית - הסוסים והרכב, אש אשר אינה נראית לעינם של סתם אנשים אך נתגלתה בחזון נבואי לנער אלישע, היא האש המסנוורת את עיני הארמים ומכה אותם.

דבר זה מחדד את מה שהורה לנו מלבי"ם בנוגע ליחס שבין נס פקיחת עיני הנער לבין נס הכאת ארם בסנוורים:

"הך נא את הגוי..." - נס זה היה הפך מן הראשון, שבראשון פתח לנער על ידי הנבואי שיראה דברים נעלמים מעין הגשמי, ועתה התפלל לסתום עין הראות החושי ועיני הרואים ולנחותם תוהו לא דרך.⁹

ובכן, לפי פירושו היפוך זה שבין שני הנסים אינו רק בתוצאת הנס, אלא גם בדרך השימוש במכשיר הנס - באותם סוסי האש ורכב האש. בנס הראשון הם מתגלים לעיני נער אלישע כדי להרגיעו ולחזקו; בנס השני, לעומת זאת, הם מסנוורים את עיני הארמים, ובכך הם סותמים את עיניהם מלראות את המציאות כפי שהיא. בו בדבר שה' מרפא את האחד, בו עצמו הוא מכה את האחר; הראוי לדבר - זוכה והאש מגינה עליו, ושאינו ראוי - לוקה באותה אש; כעין נבואתו של מלאכי (ג', יט-כ):

כִּי הִנֵּה הַיּוֹם בָּא בְּעֵר כְּתָנוּר
וְהָיוּ כָּל זֵדִים וְכָל עֲשֵׂה רָשָׁעָה קֵשׁ, וְלֹהֵט אֶתֶם הַיּוֹם הַבֹּא...
וְזָרְחָה לְכֶם יְרֵאֵי שָׁמַי שְׁמֵשׁ צְדָקָה וּמִרְפָּא בְּכַנְפֶיהָ...

אותה שמש שצדיקים מתרפאים בה היא השורפת את הרשעים כתנור בוער. והוא הדבר שבו סיים הושע את ספרו ("ד", י):

מִי חָכֵם וַיְבַן אֱלֹהִים, נְבוֹן וַיִּדְעֵם
כִּי יִשְׁרִים דְרָכֵי ה'
וְצַדִּיקִים יִלְכוּ בָם וּפְשָׁעִים יִכָּשְׁלוּ בָם.

הפירוש שפירשנו, כי הכאת הארמים בסנוורים הייתה באמצעות אותם מלאכי ה' החונים סביב ליראיו - סביב לאלישע ונערו - מקרבת ביותר את מקומנו למקום האחר היחיד במקרא שבו מוכים בסנוורים אנשים המתקיפים איש צדיק:

9. על פי תהילים ק"ז, מ: "וַיִּתְּעֶם בְּתוֹהוּ לֹא דַרְךְ".

בראשית י"ט, ט ... וַיִּגְשׁוּ (- אנשי סדום) לְשֹׁבֵר הַדָּלֶת...
 י וַיִּשְׁלְחוּ הָאֲנָשִׁים אֶת יָדָם
 וַיָּבִיאוּ אֶת לוֹט אֲלֵיהֶם הַבַּיְתָה וְאֶת הַדָּלֶת סָגְרוּ.
 יא וְאֶת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר פָּתַח הַבַּיְתָה הֵכּוּ בַסְּנוּרִים מִקֶּטֶן וְעַד גְּדוֹל
 וַיִּלְאוּ לְמִצָּא הַפֶּתַח.

בשני המקומות שולח ה' את מלאכיו (המתגלים בדרכים שונות לאדם) להציל אדם צדיק ובשניהם הודפים מלאכי ה' תקפנות של בני אדם המנסים לחדור למקום שבתו של הצדיק; את זאת הם עושים על ידי הכאת התוקפים בסנוורים, וכך הם מונעים מהם לזהות את היעד לתקפנותם.

כנגד פירושו עומדת קושיה חמורה אחת: הרי בתיאור נס הכאת ארם בסנוורים לא נזכרו כלל סוסי האש ורכב האש!¹⁰ אלישע מתפלל אל ה', וה' הוא הנענה ישירות לאלישע, ללא שנזכרים מלאכיו!

באמת, אין זה המקום היחיד במקרא שבו מחליף הכתוב ומייחס את פעולת ה' למלאכו, או את פעולת מלאכו לה' עצמו, ואין בכך קושי - "כִּי שָׁמִי בְקָרְבֹךָ" (שמות כ"ג, כא; וראה שם את הפסוק בהקשרו). כאשר פועל ה' באמצעות מלאכיו ניתן לראות בכך גם את פעולתו הישירה.¹¹

10. אמנם עמידתן של המילים "וַיִּיָּרְדוּ אֲלֵיוֹ" בראש פסוק יח (ראה הערה 8) רומזת לשייכותם של היורדים אל אלישע - סוסי האש ורכב האש - אל מה שמתואר בהמשכו של פסוק זה.

11. רשב"ם עמד על תופעה זו בהרחבה בפירושו לפרק י"ח בספר בראשית, כשהוא מפרש כי הפסוק הפותח פרק זה, "וַיִּיָּרְא אֱלֹהֵי ה'", אינו אלא כלל שפרטו בא בפסוק שאחריו "וַיִּיָּרְא וְהָיָה שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים נֹצְבִים עִלָּיו", ואנשים אלו מלאכים היו. הוא אומר שם: "בהרבה מקומות כשנראה המלאך קורוהו בלשון שכינה 'כִּי שָׁמִי בְקָרְבֹךָ' - שלוחו כמותו". רשב"ם מביא שם דוגמה משמות ג' פסוקים ב-ד, וחזקוני מוסיף על דבריו דוגמה מסיפור העקדה.

אנו הקדשנו לדברי רשב"ם הללו ולדרך קריאתו את פרקים י"ח-ט"ט בספר בראשית את עיונו לפרשת וירא בסדרה השנייה: "מלאכים כבני אדם ובן אדם שהוא כמלאך ה'". בהערה 8 בעיון ההוא הבאנו דוגמאות אחדות לתופעה זו מן המקרא, ואילו בגוף העיון הראינו שתופעה זו חוזרת פעמים אחדות בסיפור שבפרקים י"ח-ט"ט, ורשב"ם ציין זאת במהלך פירושו לפרקים אלו.

פרופ' מאיר ויס עמד על התופעה הנידונה כאן במאמרו "הסיפור על ראשיתו של איוב" (מקראות ככונתם, עמ' 355). אחר הביאו דוגמאות אחדות הוא כותב: "בחילופים אלה של אלוהים ומלאכו משתקפת התפיסה שלפיה הרגשתו, מחשבתו, רצונו, דברו ופעולתו של ה' אינם נודעים לאדם על ידי ה' עצמו, אלא על ידי מלאכו. המלאך אינו אלא צורת הופעתו של אלוהים עצמו".

אולם עדיין יש לתת טעם לחילופים אלו: מתי מייחס הכתוב פעולה מסוימת לה' ומתי למלאכו, ומדוע במקומות אחדים הוא מחליף את הפועל. לא נענה על שאלה זו בכל היקפה, אלא רק במה שנוגע למקומנו.¹²

תפילתו של אלישע אל ה' שיִקֶּה את חיל ארם בסנוורים והענות ה' לתפילתו (פסוק יח) עומדות בהקבלה ניגודית ברורה לשתי תפילות אחרות שלו בסיפורנו: לתפילתו הקודמת לה', שיפקח את עיני נערו, ולהיענות ה' שם (פסוק יז), ולתפילתו לאחר מכן שיפקח את עיני הארמים בשומרון ולהענות ה' לו (פסוק כ). להקבלה ניגודית כפולה זו ישנה חשיבות רבה בסיפורנו, ויש ללמוד ממנה הרבה, ונעמוד על כך בעיון ח להלן. לו היו נזכרים סוסי האש ורכב האש, שבאמצעותם נעשה הנס בפסוקנו (יח), בתפילתו של אלישע ובתיאור הענות ה' לו (- 'וַיִּתְפַּלֵּל אֶלְיָשָׁע אֶל ה' וַיֹּאמֶר: שַׁלֵּחַ נָא אֶת מַלְאֲכֶיךָ אֵלֶּה וְיָבִיאוּ אֵת הַסּוּסִים וְיָבִיאוּ אֵת הָאֲשֵׁי וְיָבִיאוּ אֵת הָרֶכֶב וְיָבִיאוּ אֵת הָאֲשֵׁי וְיָבִיאוּ אֵת הָרֶכֶב וְיָבִיאוּ אֵת הָאֲשֵׁי')¹³, הייתה נפגמת אותה הקבלה ניגודית מכוונת ומאלפת שהזכרנו לעיל (ועוד יותר מכך הייתה נפגמת ההקבלה, לו היה ציווי ישיר של אלישע על המלאכים לפעול, שלא בדרך תפילה לה' והענות לה).

12. ראה מה שכתבנו בעיונו הנזכר בהערה הקודמת, עמ' 75-76. את ההתחלפות התדירה בסיפור ההוא הסברנו שם בעמ' 67.